

MATN TAHLILIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING O'RNI

Saidova Nodira Mustakimovna

Buxoro davlat universiteti, Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada matn tahlili jarayonida olib boriladigan amaliy ishlar, matn tahliliga oid qarashlar, shu bilan birga pedagogik texnologiyalardan misol tariqasida immanent va kontekst yondashuvlariga oid jahon olimlarining fikrlari, mazkur yondashuvlarning tarixiga nazar tashlangan. Zamonaviy ta'limda yangilik sanalgan immanent yondashuvi va kontekst yondashuvlariga izoh berilgan.*

Kalit so'zlar: *Pedagogik texnologiya, mustaqil izlanish, innovatsiya, innovatsion jarayon, immanent yondashuv, kontekst yondashuv, pedagogik texnologiyalar, o'z-o'zini tarbiyalash*

Zamonaviy ta'limda pedagogik innovatsiyalarning o'рни va roli benihoyat katta. Chunki ta'lim tizimini jamiyat taraqqiyoti darajasiga qarab rivojlanib, takomillashib borishi juda muhim sanaladi. Bu rivojlanish ta'lim jarayonini bugungi davr talablari asosida tashkil qilishni talab qiladi. Ya'ni ta'lim tizimida yangicha yondashuvlarni qo'llash innovatsion rivojlanish bosqichiga olib chiqadi. Ayni o'rinda "Innovatsiya", "Innovatsion yondashuv" tushunchalariga izoh bersak:

-innovatsiya-(ingliz tilidan olingan bo'lib, "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi;

-innovatsion yondashuv-yangilikning kiritilishi va mavjud shart-sharoitlari tizimini yangi sharoitlarga o'tishini ta'minlovchi o'zgarishlar demakdir. Innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish bilan birga uni amaliyotga qo'llashdan iborat. Innovatsion yondashuvda o'qituvchi o'quvchilarga ijodiy erkinlik orqali ta'lim beradi, ularning mustaqil fikrlashiga zamin yaratib beradi. Mazkur tushunchalarga izoh berishimizdan maqsad, ta'lim jarayonini sifatli va samarali tashkil qilishda yangicha yondashuvlarning kirib kelishi ayni muddaodir. Shunday ekan, eng avval o'quvchiga tanlab o'qishni o'rgatgan holda, uni kitobxonlikka jalb qilish va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirish bugungi pedagog kadrlardan jonbozlikni talab qiladi. Buning uchun zamonaviy ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish maqsadida fanda yangi pedagogik texnologiyalarga yondashgan holda, ta'lim berish maqsadga muvofiqdir. Ta'lim sifatini oshirishda pedagogik texnologiyalar juda ahamiyatli sanaladi. O'zbekiston ta'limi maydoniga endigina qadam qo'yayotgan yangi yondashuvlar-immanent va

kontekstual tahlil bugungi kitobxon uchun ilm sarhadlarini egallashda samarali natija beradi. Bizga yangilik sanalgan ushbu yondashuvlarni jahon olimlari qanday talqin qilishadi? degan savollar har qanday pedagogni o'ylantiradi. Shunday ekan, o'sib kelayotgan yosh avlod ongu shuurida yangilik bo'lgan bu atamalar izohi, olimlar fikri bilan qiziqamiz. Zamonaviy ta'limda loyihalashtirish masalalarida, matn tahlilida juda qo'l keladigan texnologiyalar-immanent va kontekst yondashuvlarining xususiyatlarini ko'rib chiqamiz:

--kontekst atamasi (lot. contextus-yaqin bog'lanish, bog'lanish)- demakdir. Kontekst matn mazmuniga e'tibor berish va unga tayanish qobiliyati demakdir. Ma'lumotlarda berilishicha, mazkur atama 20-asr oxiridan boshlab zamonaviy filologiyaga kirib kelgan. Kontekst bu-muhokama qilinayotgan mavzuning mazmunini belgilaydigan matn bo'lagi ;

-kontekst –hodisalar sodir bo'ladigan va mazmun uchun ma'no taqdim etadigan holat ,ramka yoki jarayon demakdir;

-kontekst-“jips”, “bog'lanish”. Og'zaki va yozma nutqning nisbatan tugal qismi. Kontekst o'z tarkibidagi so'zlar yoki iboralarning ma'nolarini aniqlashga imkon beradi;

- adabiyotshunoslikda esa adabiy asar va undan tashqaridagi ,ham adabiy matnli, ham badiiy va matndan tashqari asoslar (tarjimayi holi, dunyoqarashi, ijodkorning o'ziga xosligi) o'rtasidagi cheksiz bog'lanish sohasidir. Ijodkor ijodining kontekstlari juda xilma-xil bo'lib, ko'p jihatdan adabiy asarlarning xususiyatlarini bog'laydi. Kontekstual yondashuv badiiy matnda biografik, tarixiy, adabiy, madaniy, ijtimoiy va boshqa aloqalarni o'rnatadi. “Yaqin” kontekst tushunchasi haqida 1895- yilda Rossiyada tug'ilgan rus filologi va faylasufi M.M. Baxtin e'tiroficha, asarning ijodiy tarixi, muallif haqidagi biografik ma'lumotlar va adabiy kontekstni o'z ichiga oladi. “Uzoq” kontekstlar – an'analar nuqtai nazaridan madaniy-tarixiy, ijtimoiy, mifologik, adabiy jarayon sanaladi. Bir qarashda, kontekstual yondashuv immanentdan ko'ra soddaroq. Ammo 40 yildan ortiq pedagogik tajribaga ega bo'lgan filologiya fanlari doktori, professor hisoblanmish rus faylasufi

A.F. Losev shunday deb yozgan edi: “Ko'p adabiy va lingvistik kategoriyalar orasida matn va kontekst kategoriyalari diqqatni tortadi. Ular har doim umumiy tushunarli hisoblangan va ularning lingvistik, adabiy va san'atshunoslik tahliliga juda oz kiritilgan. Biroq, bu erda ham katta qiyinchiliklar mavjud. Shuni esda tutish kerakki, ilm-fandagi eng qiyin holat - bu tushunchani harakat nomi ravishda tushunish va bir qarashda hech kimga qiyinchilik tug'dirmasligidadir . Chet el

olimlari “ Kontekst odatda , qandaydir tarzda berilgan matnni o'zgartirish,loyihalash” deb bilishadi.

Kontekst bu -matn mazmun-mohiyatiga chuqur e'tibor berish va unga tayanish qobiliyati demakdir; Kontekst yondashuvida asosiy e'tibor matnga qaratiladi.Shunday ekan,matn muallifining tarjimayi holi,dunyoqarashi,ijodkorning o'ziga xos tomonlariga tayangan holda tahlil qilinadi.Ya'ni matn muallifi va matn o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'rganiladi. Bilamizki, chinakam san'at asarlari tili xalqchillik ruhi bilan sug'orilgan bo'ladi,ya'ni asarda qo'llanilgan har bir so'z ,jumla,tasvir vositalari,hatto tabiat manzaralari ,so'z o'yinlari kitobxonlar ommasiga tushunarli holatda ifodalaniladi. Adabiyot darslarida immanent yondashuvidan ham keng foydalansa,o'quvchilar o'zlashtirishida samarali natija kuzatiladi. Immanent atamasini fanga birinchilardan bo'lib nemis olimi Immanuel Kant olib kirdi.Kant axloqni shaxsning immanent sifatlaridan biri deb hisobladi.

-Immanent- lotincha “immanens”, “immanentis”-o'ziga xos xususiy degan ma'noni bildiradi.,tabiatidan biror hodisaning ichki xususiyatlariga xos.Bu yondashuv matn tahlilida juda qo'l keladi;

- Immanent atamasi –tashqi ta'sirlardan qat'iy nazar ,obyektning o'ziga xos tabiatiga ega;

Immanent - o'rganilayotgan ob'ektning tabiatiga, uning ichki dunyosiga, matndan tashqari bo'lgan hissiyotlarga xosdir. Immanent yondashuv yoki tahlil so'zning mazmuniga muvofiq asarning mohiyati va tuzilishiga, uning rasmiy elementlariga, ularning munosabatlariga va vazifalariga qaratilgan matndan tashqariga chiqishni nazarda tutadi..Demak,kontekst va immanent yondashuvlar o'rtasida qarama-qarshiliklar mavjud.Ushbu yondashuvlar tamoyillari 1920-yillarda A.P. Skaftymovning fikriga ko'ra, “Asar kompozitsiyasi o'z-o'zidan uni talqin qilish me'yorlariga ega va shuning uchun asarni tashkil etuvchi barcha birliklarni to'liq kuzatgan holda, rasmlar, obrazlar, sahnalar, muallifning tushuntirishlari va boshqalar)ni o'z ichiga oladi.”Immanent yondashuvi bir necha bor yuksak tajriba egasi, rus adabiyotshunos olimi M.L. Gasparov tomonidan tahlil qilingan.1922-yil Sankt-Peterburgda tug'ilgan rus adabiyotshunos olim,professor M.Y.Lotman esa bu yondashuvni “monografik yondashuv” deb atagan va matnni “birinchi so'zdan oxirgi so'zga” dastlabki ko'rib chiqish sifatida tan olgan. Immanent yondashuvi matn tahlili bilan aloqador texnologiya sanaladi. Ilmiy ma'lumotlarda immanent atamasi matnda voqe'likka xolis munosabat bildirib,uning ichki tuzilishini 3-shaxs tomonidan yoritishga e'tibor qaratadi.Ya'ni immanent yondashuvi faqat matnning ichki mazmuni va tuzilishiga e'tibor qaratadi,matnda mavjud bo'lgan tomonlarga tayanadi. Immanent so'zning mazmuni va tuzilishiga ,ularning munosabatlariga

qaratilgan matndan tashqariga chiqishni nazarga tutadi. Bunda matndagi obrazlarning ichki dunyosi tahlil qilinadi. Aynan immanent tahlilda mant mazmuni muallif hayoti ,turmushi bilan bevosita bog'liq. Bu holat esa o'quvchiga matn mohiyatini chuqur anglashga yordam beradi. Og'zaki va badiiy matnlarni o'zlashtirishning turli yo'llari mavjudki, ilmiy manbalarda o'ziga xos holatda tahlil qilinadi. Shu bilan birga, zamonaviy adabiy tanqidda og'zaki badiiy asarlarga nisbatan umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan ba'zi yondashuvlar aniq ko'rinadi va ko'pincha bevosita shakllantiriladi. Asarlarni o'rganish metodologiyasi va usullarni tavsiflovchi ilmiylik, tahlil, talqin kabi tushunchalar birlashtiriladi. Zero, matn o'rganishning immanent va kontekstual yondashuv usullari adabiy tanqid olamiga kirib kelishi ham bejiz emas. Adabiy tanqid immanent va kontekstual yondashuvlarni adabiyot darslarida matnni tahlil qilish, loyihalashning eng samarali usullaridan biri deb biladi.

Bugungi kunda "Loyihalash" tushunchasi juda ko'p sohalarda qo'llaniladi. Loyihalash tushunchasi esa aniq bir maqsadga erishish uchun kelishilgan muayyan faoliyat tizimi sanaladi. Ta'lim tizimini loyihalashda esa masalan, matn tahlili bilan bog'liq holat bo'lsin, bunda tahlil jarayonida rejalashtirilgan g'oyalar, fikrlar inobatga olinadi. Masalan, tahlil qilishda darsning to'liq o'tilish jarayoni oldindan rejalashtiriladi, ya'ni aynan qaysi metod, yondashuvdan foydalanish rejalari tuziladi, o'quvchilarning iqtidoridan kelib chiqib topshiriqlar belgilanadi. Ilmiy ma'lumotlarda keltirilishicha, loyihalash jarayoni "Boshlanish", "Rejalashtirish", "Ijro etish" hamda "Yakunlash" bosqichlarida amalga oshadi. Yana bir muhim bosqich bu monitoring va nazorat qilish boshqichidir. O'qituvchi-pedagog dars loyihasida ham shu 4 bosqichni inobatga olib, dars strukturasi chizadi hamda uni amalda tadbiiq etadi. Dars loyihasi o'qituvchida ham, o'quvchida ham qulaylik tug'diradi. Ta'lim oluvchilarni jonlantiradi, mustaqil fikr almashinuviga yordam beradi, tanqidiy munosabat bildirishni o'rgatadi, shu bilan birga o'quvchilarni ijodiy fikrlashga undaydi. Jamiyat shiddat bilan rivojlanar ekan, ta'lim sohasi ham yangiliklar, yangicha g'oyalar hamda yondashuvlar bilan birga yashaydi. Bu esa zamonaviy o'qituvchidan o'z pedagogik faoliyatini rivojlantirishni, ta'lim sohasiga yangiliklar olib kirishni talab qiladi. Shunday ekan, o'sib kelayotgan yosh avlodning har tomonlama barkamol, salohiyati baland, irodasi baquvvat bo'lib yetishi uchun keng jamoatchilik o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni yuksak darajada ko'tarishning ahamiyati beqiyos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.–Toshkent: «O'ME»., 2002.
2. Girshman M. M. Литературное произведение: Теория и практика анализа. М., 2016 год.
3. Esalnek A. Ya. Основы литературоведения. Анализ художественного произведения: Учебник. 2– издания. М., 2013 год.
4. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi.–Toshkent: «Fan», 1983, 88 b.
5. Н.А. Гузь, В.Г. Федорова. **ИММАНЕНТНЫЙ И КОНТЕКСТУАЛЬНЫЙ ПОДХОДЫ К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ТЕКСТУ В ОБУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЕ** ISSN 1991-5497. МИР НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ. № 2 (87) 2021
6. Saidova N.M. G'AFUR G'ULOM ASARLARINI IMMANENT VA KONTEKST YONDASHUVLARI ASOSIDA TAHLIL QILISH. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar .2022 .9.09

